

Хоменко Олександр Анатолійович

кандидат історичних наук,
науковий співробітник
відділу “Музей Української революції 1917–1921 рр.”,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
nata_tv@ukr.net

Скопненко Богдан Олександрович

кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
відділу “Музей Української революції 1917–1921 рр.”,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
Sko-bogdan@i.ua

Oleksandr A. Khomenko

Candidate of Historical Sciences (PhD),
Research Fellow,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Bohdan O. Skopenko

Candidate of Historical Sciences (PhD),
Leading Researcher,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

УПОРЯДКУВАННЯ МОГИЛИ КОЗАКІВ І УКРАЇНСЬКОГО ПОЛКУ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО НА ЗАМКОВІЙ ГОРІ: КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ В СУЧАСНИХ МУЗЕЙНИХ СТРАТЕГІЯХ НМІУ

THE ARRANGMENT OF BOHDAN KHMELNYTSKYI FIRST UKRAINIAN COSSACK REGIMENT'S GRAVE ON ZAMKOVA HILL IN KYIV: COMMEMORATIVE PRACTICES IN MODERN MUSEUM STRATEGIES OF NMIU

Анотація

Статтю присвячено комеморативним практикам у стратегії роботи Національного музею історії України в контексті вшанування місця поховання військовослужбовців 1-го Українського козацького полку ім. Богдана Хмельницького. В розвідці подано короткий аналіз історії формування полку у березні–травні 1917 р. Зосереджено увагу на обставинах загибелі українських вояків у липні 1917 р. Автори статті ставлять акценти на місце поховання козаків-богданівців на Замковій горі в Києві та особливостях його атрибуції у період незалежної України. Крім того, висвітлюють захід із вшанування загиблих військовослужбовців 1-го Українського козацького полку ім. Богдана Хмельницького, організований 12 серпня 2020 р. за ініціативою НМІУ та за участі низки громадських організацій.

Ключові слова: військовослужбовці, комеморативні практики, Українська революція 1917–1921 рр., поховання.

Abstract

The article studies the commemorative practices in the strategy of the National Museum of History of Ukraine in the context of honouring the burial place of servicemen of Bohdan Khmelnytskyi First Ukrainian Cossack Regiment. The article presents a short analysis of the history of the formation of the regiment in March–May 1917. Attention is focused on the conditions of the Ukrainian soldiers' death in July 1917. The authors of the study pay special attention to the burial place of Bohdan Khmelnytskyi First Ukrainian Cossack Regiment's servicemen on Zamkova Hill in Kyiv and to the peculiarities of its attribution during the period of independent Ukraine. The study is focused on the event dedicated to honouring the memory of the fallen Ukrainian servicemen on August 12, 2020 at the initiative of the NMIU with the participation of several public organisations.

Key words: servicemen, commemorative practices, Ukrainian revolution 1917–1921, burial.

Вже на ранньому етапі розгортання українського руху – за кілька днів після того, як російський імператор зрікся престолу, політичні та культурні лідери українства, з одного боку, та представники військових кіл – з іншого, почали налагоджувати взаємні контакти¹. 9 березня 1917 р. в одній із аудиторій Київського комерційного інституту відбулося Українське військове установче віче, на якому з-поміж інших важливих питань ухвалили й рішення про створення першої в Російській армії

української військової частини². Як зазначав учасник тих подій В. Євтимович, саме того дня “...революційним порядком почалося творення «Першого українського охочекомонного полку ім. Гетьмана Богдана Хмельницького»: того дня золосилися до Богдановців перші охотники прапорщик Ган і артист М. К. Садовський”³.

Формування полку відтоді стало справою суспільної ваги, а “впис охочих” відбувався у будинку, який із березня 1917 р. став епіцентром національного відродження, – у Педагогічному музеї⁴.

Новий імпульс українському військовому рухові дав Всеукраїнський національний конгрес, який відбувався в Києві 6–8 квітня. М. Грушевський, ще раз обраний на ньому головою Української Центральної Ради, у “Споминах” писав, що звістка про цю подію, яка розійшлася Україною, спричинила те, що зібрані в різних пунктах т. зв. запасні солдати (з допоміжних підрозділів Російської імператорської армії, якими компенсували втрати у бойових частинах) почали висувати вимоги про службу лише в українських полках. В умовах загальної неупорядкованості управління місцеві командири почали відряджати таких людей до Києва, вважаючи, що українські частини мають формуватися саме там⁵. Тож на розподільчому пункті в Києві зібралось близько трьох тисяч запасних із різних міст (найбільше із Кременчука), які заявили про свій твердий намір іти на фронт лише у складі українських частин. Зрозуміло, що першою реакцією імперської адміністрації стало рішуче неприйняття: запасним припинили постачання провізії, погрожували застосуванням сили. Проте в революційному Києві спроба вирішити проблему за допомогою зброї мала б непередбачувані наслідки для російської влади. Ситуацію ускладнювало те, що проти українців спільним фронтом діяли стара російська адміністрація в особі командувача Київського військового округу генерала М. Ходоровича і т. зв. “російські демократи”. 16 квітня учасники об’єднаного засідання виконавчих комітетів “Ради об’єднаних громадських організацій”, Київської ради робітничих депутатів, ради київського студентства та комітету військових депутатів Київського військового округу одногослосно приєдналися до резолюції, яка цілком відкидала вимоги українців⁶.

Наступним важливим етапом у процесі створення української військової частини було т. зв. свято “перших квітів”, яке відбулося 18 квітня (за новим стилем – 1 травня) з ініціативи клубу імені Полуботка на Сирецькому полі в Києві. Участь у ньому взяли українські військові та представники громадських організацій. Під час урочистої маніфестації пішим порядком прибули і три тисячі запасних, які вимагали створення українського підрозділу. На полі, прикрашеному транспарантами з революційними гаслами, українськими прапорами, портретами Тараса Шевченка та Павла Полуботка, розпочався мітинг. Після виступів командирів Київського гарнізону, які говорили про “велику безкровну революцію” (зрозуміло – російську), та кількох промовців із українського боку надали слово М. Міхновському. Учасниця цієї події М. Волосевич (яка виступила від українського жіноцтва), перебуваючи в еміграції, згадувала про промову Миколи Івановича: “Він відразу запанував над слухачами. Зумів доказати конечну потребу існування свого українського війська: «Народ, який хоче бути незалежним, мусить забезпечити себе власним військом». Тут же він проголосив формацію «Першого охочекомонного полку імені Гетьмана Богдана Хмельницького», при цьому сказав, що командиром полку обрано капітана Путника-Гребенчука і що полк дістав старовинний бойовий стяг <...>. На цей патріотичний заклик почали виходити з рядів військових частин Київського гарнізону перші охочекомонники і творити колону нового полку. В колону ставали і цивільні особи. Козацька кров не в одного заграла і поставила в ряди Першого полку, а полк набирав все більшу і більшу кількість”⁷. На мить створення Богданівський полк налічував 3574 вояків⁸.

Процес формування означеного полку на цьому не завершився. Представники клубу імені Полуботка та Богданівського полку незабаром прибули до генерала О. Брусилова у штаб Південно-Західного фронту. Після складних перемовин військовий міністр О. Гучков зрештою вирішив – із 21 квітня дозволити формування полку в кількості 500 осіб, а командиром полку замість Д. Путника-Гребенюка призначити Ю. Капкана. Проте компроміс, якого вдалося досягти у штабі О. Брусилова, не задовольняв тих мобілізованих, які не змогли потрапити до Богданівського полку та залишалися в Києві на розподільчому пункті. Тому реальний склад полку 12 травня 1917 р. затвердив військовий міністр Тимчасового уряду О. Керенський⁹.

Командувач Київського військового округу К. Оберучев, попри всі домовленості, угоди та компроміси, прагнув за всяку ціну “звільнити” Київ від українізованих підрозділів¹⁰. Він почав стягувати до Києва та на Київщину ті військові частини, які виразно демонстрували свою великоруську шовіністичну “закваску”. Однією з таких частин був “Лейб-гвардії Кирасирский Его Величества полк”, до якого долучилися розміщені в межах Київського військового округу кілька дивізій донських козаків.

2 Хоменко О. Свято Свободи як вихід із “пропащего часу”: українські альтернативи березня 1917 р. // Українознавство. – 2019. – № 4. – С. 49–65.

3 Савченко Г. Перші керівні структури українського руху в російській армії у 1917 році // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2017. – № 29. – С. 71.

4 Український охочекомонний полк // Вісти з Української Центральної Ради у Києві. – 1917. – № 1.

5 Ковальчук М. Створення 1-го Українського імені Богдана Хмельницького полку (травень 1917 року) // Український визвольний рух: науковий збірник. – Випуск 13. – 2009. – Львів. – С. 5–44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron3.chtyvo.org.ua/Kovalchuk_Mykhailo/Stvorennia_1-ho_ukrainskoho_imeni_Bohdana_Khmelnitskoho_polku_traven_1917_roku.pdf (дата звернення: 22.12.2020).

6 Вопрос о формировании украинского полка // Киевлянин. – 1917. – № 96.

7 Волосевич М. Яка краса відродження країни // Альманах Українського національного союзу на рік 1980. – Джерсі-Сіті–Нью-Йорк, 1980. – С. 34.

8 Ковальчук М. Вказ. праця.

9 Там само.

10 Оберучев К. В дни революции: воспоминания участника великой русской революции 1917-го года. – Нью-Йорк: Первое русское издательство в Америке, 1919. – 144 с.

Дійшла справа до відправки на фронт і Богданівського полку.

26 липня о 21.40 перший ешелон із богданівцями вирушив зі станції “Київ-Товаровий”. Відразу ж після його відбуття було здійснено збройну провокацію. Весь шлях до станції “Київ-Пасажирський” по богданівцях вели вогонь: стріляли з Батієвої гори та із залізничного мосту, зі Степанівської вулиці вели вогонь, “залігши там, чоловік 30 кірасирів”¹¹. Після того, як перший ешелон минув пасажирську станцію, кірасири та козаки почали готувати засідку для другого ешелону¹².

Другий ешелон вирушив із понад півгодинною затримкою. Обстріл почався з Батієвої гори і тривав, доки ешелон рухався до пасажирського вокзалу. Богданівці вогнем не відповідали, оскільки не хотіли вбити чи поранити когось із пасажирів на вулицях або вокзалі. До того ж, один із членів української комісії наступного дня свідчив: “Я розпитував козаків полку [ім. – Авт.] Богдана, чи були в них патрони, то вони сказали, що їм набоїв не давали, а так, де в кого було по кілька штук”¹³. Після зупинки ешелону за мостом біля Кадетського корпусу обстріли на певний час припинилися: у богданівців було 8 поранених та 5 убитих. Потім ешелон рушив до Пост-Волинського, де відбулися найкривавіші епізоди цієї трагедії. З високого насипу почали кулеметний обстріл: вогонь корегували, бо кулі спочатку били по дахах вагонів, а потім стали вражати людей¹⁴.

Серед богданівців було поранено близько 30 осіб (деякі джерела містять згадки про понад півсотні лише тяжко поранених¹⁵), убитих – 16 вояків. У кірасирів – тільки двоє поранених і жодного загиблого. Цілком імовірно, що кількість убитих богданівців була більшою, бо частина поранених помирала вже в лікарнях¹⁶.

Три документи тієї доби концептуалізують структурні параметри оперативного поля подальшої розповіді. Перші два – це надіслані за підписом О. Пилькевича (згодом він став генерал-хорунжим Армії УНР, а тоді був начальником агітаційно-освітнього відділу Генерального військового комітету) телеграми до Всеукраїнської ради військових депутатів. Подаємо їх зі збереженням орфографії. Перша датована 25 липня: “Комитет прохає Всеукраїнську Раду завтра о 17 години дня прибути на парад Софіївська площа о коло пам'ятника Богдана Хмельницького для дачи им Украинскому Козацкому імени Богдана Хмельницького полку прапора”¹⁷. Друга – 28 липня: “Генеральный Комитет прохає сьогодні 28 липня 3-х членів Ради неодмінно прибути о 6 годині вечера в помешкання Комітету для вироблення пляну церемоніалу похорон забитих козаків полку Богдана Хмельницького”¹⁸. Третій документ – це стаття (фактично “передовиця”) в газеті “Киевлянинь”, часописі, який був головною трибуною прихильників “єдиной неделимой” в Україні та діяв за вказівками російської адміністрації. В номері за 28 липня, коли історія з богданівцями стала вже вибухово актуальною київською новиною, читаємо: “Украинские «казаки» сложили вчера славную быль, как полк гетмана Богдана Хмельницького ходил воевать на Волынь и что из этого вышло. В пылу воинственного азарта, разогретые теми великими чувствами «Спасения Украины», о которых с некоторых пор твердит гетман Петлюра – «казаки-богдановцы» начали бой с самого прибытия своего на вокзал, приняв, вероятно, русских кирасиров за немецких кавалеристов”¹⁹. Далі у стилі іронічного блазнювання розповідалося, що богданівці – це дезертири, які невідомо чому прямо на вокзалі почали стріляти в хоробрих російських кірасирів. Читач не мав замислюватися про те, чому це вояки, які побували на передовій і розумілися на військовій справі, почали стріляти прямо з вагонів по тих, хто розосередився на місцевості, наперед обираючи таким чином програшну позицію і перетворюючись для ворога на легку та зручну мішень. Натомість читач повинен був запитувати разом із автором статті: “Спрашивается – можно ли посылать на позиции воспитанников и выкормленков пана Петлюры? Которые, отъехав от своего гнезда на 12 верст, устраивают кровавое побоище и бунт”²⁰.

Проте невдовзі стало зрозуміло, що екзальтацію, патетичний тон і риторичні запитання використали для того, аби у суспільній свідомості з'явилася одна відповідь. І цю відповідь в один голос озвучували:

- К. Оберучев, який уже вранці 27 липня надіслав начальнику штабу Південно-Західного фронту М. Духоніну розпачливу телеграму: українці, мовляв, раптом почали стріляти, а кірасири, звісно, змушені були відстрілюватися;

- російські газети й Києва, й Петрограда, які публікували не просто фантастичні, а відверто напівбожевільні матеріали про те, що богданівці почали стріляти самі в себе прямо у вагонах²¹;

- вищі офіцери штабів Російської імператорської армії, які відразу ж припинили приховувати свою ненависть до українців, пропонуючи “перевешать этих негодяев всех <...> Перестрелять их, изменников, неметких наймитов...”²².

У цій відповіді крилася не лише вимога негайно припинити українізацію підрозділів, а наявні вже розформувані, а й речі більш засадничого характеру. Варто погодитися з В. Кедровським, який у споминах “1917 рік” зазначає: “...з нападу на Богданівський полк мусів розпочатися планомірний, форсований активний наступ на українські організації”²³. Вочевидь, об'єктом, на який спрямовували головний удар, був керівний центр національної революції – Українська Центральна Рада. Фактично за тиждень після загибелі козаків Богданівського полку Тимчасовий уряд оприлюднив Генеральному

11 Протокол екстреного засідання комітету Центральної Ради від 27 липня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у двох томах. – Том 1. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 198.

12 Кедровський В. 1917 рік. – Вінніпег: Видавнича спілка “Тризуб”, 1967. – С. 330.

13 Протокол екстреного засідання комітету Центральної Ради від 27 липня 1917 р... – С. 200.

14 Кедровський В. Вказ. праця. – С. 330.

15 Сьогодні сумна річниця // Відродження. – 1918. – № 109.

16 Криваві події в Києві // Робітничая газета. – 1917. – № 98.

17 ЦДАВО України. – Ф. 4100. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 72.

18 Там само. – Арк. 79 зв.

19 Ежов А. Впечатления // Киевлянин. – 1917. – № 179.

20 Там же.

21 Кедровський В. Вказ. праця. – С. 138.

22 Там само. – С. 304.

23 Там само. – С. 314–315.

Секретаріатові т. зв. “Тимчасову інструкцію”, в якій, попри всі угоди й домовленості, з-під юрисдикції української влади в Києві виводилися Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, а Генеральний Секретаріат повністю позбавляли впливу на такі визначальні аспекти суспільного життя, як військове будівництво, продовольство, шляхи сполучення, пошта та телеграф. Інакше кажучи, йшлося про те саме повсякчасне намагання перетворити репрезентативний орган Української революції на великий українофільський клуб. Так, ці плани не зреалізувалися цілком, бо невдовзі Тимчасовий уряд і сам позбувся влади, однак Петроград у цьому напрямі зробив усе можливе.

Після розстрілу богданівців стало зрозуміло, що за один лише день українство опинилося в геті новій ситуації. Те, про що раніше тільки здогадувалися, що було більше гіпотетичною загрозою, ніж фактом, стало жорсткою реальністю політичного життя. 26 липня – день фактичного розриву²⁴ між Україною та Московщиною та крахом ілюзій тих кіл української ліберальної демократії, які ще розраховували на конструктивний діалог²⁵.

30 липня стало пам'ятною датою для всього українського Києва: ховали убитих козаків 1-го Українського імені Богдана Хмельницького полку. Про деталі поховання багато інформації міститься в тогочасній київській пресі та спогадах свідків означених подій²⁶. До того ж, темою поховання козаків-богданівців цікавляться і сучасні дослідники, зокрема Г. Савченко²⁷. Поховальна церемонія розпочалася о 17 годині біля каплички Київського військового шпиталю. 16 жовтих дубових трун, за козацьким звичаєм, вкрили червоною китайкою. У траурній процесії брали участь тисячі небайдужих киян, серед яких були присутні представники різних українських організацій, політичних та військових об'єднань²⁸. Спочатку планували, що церковну службу відправить єпископ Уманський Дмитрій, який був етнічним українцем та кілька днів до того на Софійському майдані освятив полкові прапори богданівців. Але Дмитрій відмовився: мовляв, слідство ще не закінчене тощо. Тому обійшлися без єпископа.

Труни встановили на селянські вози. За домовинами у складі поховальної процесії йшли військовослужбовці, військовий оркестр, представники громадськості. За словами історика Г. Савченка, це були “перші жнива скорботи Української революції”²⁹. М. Грушевський так описував означені події у своїх спогадах: “Жалобна хода проходить повз Олександрівську лікарню, спускається на Бессарабку, іде Хрещатиком: усюди на її шляху – натовпи людей. Зупиняються трамваї, оркестр безперервно грає «Ще не вмерла» та «Марсельезу». Величезна кількість людей і в районі Царської [нині Європейської. – *Авт.*] площі та Володимирської гірки. Процесія спускається на Поділ і прямує до Замкової гори, де Фролівський монастир відступив місце на братську могилу на високому шпилі, з чудовим видом на Київ”³⁰.

О 20 годині вечора домовини підняли на Замкову гору, де продовжили поховальну церемонію. “Тільки високий дубовий хрест, поставлений на могилах постріляних, став однією з історичних пам'яток – популяризованою особливо в націоналістичних кругах як пам'ятка московського підступу, що чекає пімсти. «Смійся, враже, та не дуже», стояло написано на вінці, положенім на сю могилу Товариством імені Полуботка”³¹.

Майже відразу після трагічних подій постало питання про меморіалізацію³² місця поховання військовослужбовців Богданівського полку. Проте до реального спорудження пам'ятника ні восени 1917 р., ні згодом справа не дійшла: Київ опинився в епіцентрі протистояння політичних сил, які змінювали одна одну із калейдоскопічною швидкістю.

За більшовицького режиму могилу козаків-богданівців зі зрозумілих причин чекало забуття. Лише ті, хто був учасником Української революції, пам'ятали далеку історію липня–серпня 1917 р. й переповідали її тим, для кого це вже стало легендою. Першим серед цих імен слід назвати письменника Б. Антоненка-Давидовича: саме він, як свідчить кобзар Т. Компаніченко, у “глухі” роки всевладного панування В. Щербицького розповідав членам родини відомого дисидента І. Світличного та архітекторці Л. Скорик про поховання на Замковій горі. Наприкінці 1980 рр., на новому світанку українського відродження, саме із такими людьми консультувалися члени молодіжних українських організацій (насамперед “Щирого братства” та Спілки незалежної української молоді (СНУМ), одним із найактивніших членів якої був згаданий Т. Компаніченко), які збирали крихти історії епохи Української революції.

14 жовтня 1989 р., на Покрову, відбулося організоване членами Української Гельсінської спілки та Спілки незалежної української молоді велелюдне сходження на Замкову гору та встановлення хреста на могилі. Щоправда, з огляду на недостатню кількість інформації про цю подію, учасники сходження помилково вважали, що встановлюють хрест на місці поховання студентів, які загинули у бою з більшовицькою армією М. Муравйова під Крутами або полягли у боях на київських вулицях у січні 1918 р³³.

Попри це, сходження на Замкову гору стало однією з наймасовіших громадських акцій у 1989 р. та відіграло важливу роль у розгортанні процесів, які сприяли здобуттю незалежності України. Участь у багатотисячному заході взяли активісти з усіх українських областей. Панахиду на могилі відправив священник УАПЦ М. Андрущенко, а завершилася акція велелюдною ходою київським середмістям: її учасники вимагали негайного звільнення заарештованого ранком того дня відомого

24 Обурення українського війська // Робітничка газета. – 1917. – № 103.

25 Ежов А. – Указ. соч.

26 Кедровський В. Вказ. праця. – С. 352–355.

27 Савченко Г. “Хохлацкие морди”. Як російські кірасири полк імені Хмельницького на фронт “проводжали” [Електронне видання] Ділова столиця: інтернет-видання. – Режим доступу: https://www.dsnews.ua/ukr/nasha_revolyutsiya_1917/-hohlatskie-mordy-yak-gosiyski-kirasiri-polk-imeni-hmelnitskogo-14082017200000 (дата звернення: 22.12.2020).

28 Кедровський В. – Вказ. праця. – С. 352–353.

29 Савченко Г. “Хохлацкие морды”...

30 Грушевський М. Спомины // Київ. – 1989. – № 11. – С. 118.

31 Там само. – С. 118–119.

32 Громадяни! // Відродження. – 1918. – № 109.

33 Тузов Д. Замкова Гора // Замкова Гора. – 1990. – № 1.

українського політв'язня та діяча релігійного відродження І. Геля. С. Таран, нині політолог, а тоді студент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, так описував події, які відбувалися після того як активісти, встановивши хреста, спустилися на Андріївський узвіз і рушили середмістям: “Колоні людей на площі Богдана Хмельницького дорогу перетяли загонами ОМОНівців. Люди розбіглися і, по-одному, провулками та дворами, просочилися на Хрещатик. І тоді кияни вкотре могли переконатися, яка сила-силенна міліції їх охороняє. По обидва боки Хрещатика стояли «Ікаруси» з ОМОНівцями, заграбовані жовто-блакитні міліцейські газики. Перша шеренга стражів порядку оточила хлопців, що встигли прорватися до майдану біля міськради”³⁴.

Керівництво ОМОНу не наважилося віддати наказ атакувати патріотичну колону, і це в динаміці розвитку українського національного руху було надзвичайно важливою перемогою. Симптоматичним виявилось і те, що представники радянських репресивних органів знали про проведення акції, проте не мали сил та можливостей їй запобігти. Історик українського молодіжного руху В. Коцур зазначає, що за день до встановлення хреста на Замковій горі заступник голови КДБ УРСР В. Євтушенко інформував ЦК КПУ про те, що “активісти УГС, УНДЛ, СНУМ та інших неформальних студентських об'єднань планують пішу ходу від Андріївської церкви до Замкової гори” та що вони “будуть використовувати національну символіку й плакати «провокативного характеру», а найбільш «екстремістськи» налаштовані члени СНУМ хочуть провести під стінами ЦК ЛКСМ пропагандистську акцію зі знищення комсомольських квитків”³⁵. Найважливішим став факт, що на цій акції вперше від часів Української революції 1917–1921 рр. люди вільно крокували українською столицею під розгорнутими національними прапорами.

1993 р. дерев'яний хрест на могилі богданівців після знищення його вандалами поновили, потім цей пам'ятний знак ще кілька разів відновлювали (одну з таких акцій було організовано з ініціативи УНСО). У 2009 р. за сприяння Братства козацького бойового Звичаю “Спас” (атаман – В. Васильчук) на могилі провели комплекс робіт і замість дерев'яного хреста встановили металевий. Проте атрибуція означеного місця пам'яті ще залишалася помилковою: напис на хресті вказував, що це місце поховання Січових стрільців, які полягли під Крутами.

Впродовж багатьох років могила козаків Богданівського полку – першого військового підрозділу, з якого в 1917 р. почалося формування Армії УНР – була позбавлена відповідного догляду; потребувала впорядкування і територія довкола неї. А найголовніше, зважаючи на масив нових джерел, уведених у науковий дискурс впродовж останнього часу, постало питання належної атрибуції поховання та проведення комплексу заходів із взяття його на облік як об'єкта культурної спадщини із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Саме з огляду на це 8 серпня 2020 р. на Замковій горі відбувся організований відділом НМІУ “Музей Української революції 1917–1921 років” Перший петлюрівський суботник із облаштування території довкола могили. В ньому взяло участь чимало патріотичних організацій та громадських активістів, серед них – ветеран російсько-української війни І Мазур (Тополя) із командою членів УНСО, голова Центру національно-патріотичного виховання Є. Квасков, активісти ГО “Український альянс” на чолі з В. Юрченком.

12 серпня 2020 р., у 103-тю річницю від дня поховання козаків 1-го Українського полку імені Богдана Хмельницького, з ініціативи Національного музею історії України і за активної участі Національного військово-історичного музею та Спільки офіцерів України на Замковій горі відбулася урочиста церемонія вшанування козаків-богданівців. Виголошувалися промови, лунали пісні Української революції у виконанні Т. Компаніченка. Під урочисту сальву з 16 пострілів на честь 16 похованих козаків, яку виконали історичні реконструктори в одностроях Богданівського полку, на хресті встановили тимчасову таблицю із написом: “12 серпня 1917 р. тут поховали 16 козаків 1-го Українського полку ім. Богдана Хмельницького, які загинули за Україну”. Нині група активістів під керівництвом Є. Кваскова працює над виготовленням постійної таблиці, яку заплановано встановити найближчим часом.

Вперше за понад сторіччя полеглих воїнів-богданівців вшановують під їхніми справжніми іменами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Волосевич М.* Яка краса відродження країни // Альманах Українського Національного Союзу на рік 1980. – Джерсі-Сіті–Нью-Йорк, 1980. – С. 30–37.
- Вопрос о сформировании украинского полка // Киевлянин. – 1917. – № 96.
- Громадяни! // Відродження. – 1918. – № 109.
- Грушевський М.* Спомини // Київ. – 1989. – № 9. – С. 108–149; № 11. – С. 113–155.
- Ежов А.* Впечатлення // Киевлянин. – 1917. – № 179.
- Кедровський В.* 1917 рік. – Вінніпег: Видавничка спілка “Тризуб”, 1967. – 526 с.
- Ковальчук М.* Створення 1-го Українського імені Богдана Хмельницького полку (травень 1917 року) // Український визвольний рух: науковий збірник. – Випуск 13. – Львів, 2009. – С. 5–44 [Електронне видання] – Режим доступу: https://shron3.chtyvo.org.ua/Kovalchuk_Mykhailo/Stvorennia_1-ho_ukrainskoho_imeni_Bohdana_Khmelnyskoho_polku_traven_1917_roku.pdf (дата звернення: 22.12.2020).
- Коцур В.* Українська гельсінська спілка як складова молодіжного руху в Україні 80-х років ХХ століття // Гуманітарний вісник державного вищого навчального закладу “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. Педагогіка. Психологія. Філософія. – № 34. – Переяслав, 2014. – С. 260–269.

34 *Таран С.* Від Крутів до Хрещатика // Молодий журналіст. – 1989. – Грудень.

35 *Коцур В.* Українська гельсінська спілка як складова молодіжного руху в Україні 80-х років ХХ століття // Гуманітарний вісник державного вищого навчального закладу “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. Педагогіка. Психологія. Філософія. – № 34. – Переяслав, 2014. – С. 264.

Криваві події в Києві // Робітнича газета. – 1917. – № 98.

Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради // Визвольний здви́г України. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1979. – С. 34–50.

Оберучев К. В дни революции: воспоминания участника великой русской революции 1917-го года. – Нью-Йорк: Первое Русское Издательство в Америке, 1919. – 144 с.

Обурення українського війська // Робітнича газета. – 1917. – № 103.

Протокол екстреного засідання комітету Центральної Ради від 27 липня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у двох томах. – Том 1. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 198–205.

Савченко Г. Перші керівні структури українського руху в російській армії у 1917 році // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2017. – № 29. – С. 67–78.

Савченко Г. “Хохлацкие морды”. Як російські кірасири полк імені Хмельницького на фронт “проводжали” [Електронне видання] Ділова столиця: інтернет-видання. – Режим доступу: https://www.dsnews.ua/ukr/nasha_revolyutsiya_1917-hohlatskie-mordy-yak-rosiyski-kirasiri-polk-imeni-hmelnitskogo-14082017200000 (дата звернення: 22.12.2020).

Сьогодні сумна річниця // Відродження. – 1918. – № 109.

Таран С. Від Крутів до Хрещатика // Молодий журналіст. – 1989. – Грудень.

Тузів Д. Замкова Гора // Замкова Гора. – 1990. – № 1.

Український охочекомонний полк // Вісти з Української Центральної Ради у Києві. – 1917. – № 1.

Хоменко О. Свято Свободи як вихід із “пропащого часу”: українські альтернативи березня 1917 р. // Українознавство. – 2019. – № 4. – С. 49–65.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1113. – Оп. 1. – Спр. 1.

ЦДАВО України. – Ф. 4100. – Оп. 1. – Спр. 28.

REFERENCES

Volosevych M. 1980. Yaka krasa vidrozhennia krainy. *Almanakh Ukrainskoho Natsionalnogo Soiuzu na rik 1980*. Dzherisi-Siti–New-York, pp. 30–37.

Vopros o sformirovanii ukrainskogo polka. *Kievlianin*. 1917, no. 96.

Hromadiany! *Vidrozhennia*. 1918, no. 109.

Hrushevskiy M. 1989. Spomyny. *Kyiv*, no. 9, pp. 108–149; no. 11, pp. 113–155.

Ezhov A. 1917. Vpechatleniia. *Kievlianin*, no. 179.

Kedrovskiy V. 1967. 1917 rik. Vinnipeh: Vydavnycha spilka Tryzub.

Kovalchuk M. 2009. Stvorennia 1-ho Ukrainskoho imeni Bohdana Khmelnytskoho polku (traven 1917 roku). *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh: naukovyi zbirnyk*, vol. 13. Lviv, pp. 5–44. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Kovalchuk_Mykhailo/Stvorennia_1-ho_ukrainskoho_imeni_Bohdana_Khmelnytskoho_polku_traven_1917_roku.pdf (data zvernennia: 22.12.2020).

Kotsur V. 2014. Ukrainka helsinska spilka yak skladova molodizhnogo rukhu v Ukraini 80-kh rokiv XX stolittia. *Humanitarnyi visnyk derzhavnogo vyshchoho navchalnogo zakladu Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody. Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia*, no. 34. Pereiaslav, pp. 260–269.

Kryvavi podii v Kyievi. *Robitnycha hazeta*. 1917, no. 98.

Martos B. 1979. Pershi kroky Tsentralnoi Rady. *Vyzvolnyi zdvyh Ukrainy*. New-York–Paris–Sidney–Toronto, pp. 34–50.

Oberuchev K. 1919. V dni revoliutsii: vospominaniia uchastnika velikoi russkoi revoliutsii 1917-ho hoda. New-York: Pervoe Russkoe Izdatelstvo v Amerike.

Oburennia ukrainskoho viiska. *Robitnycha hazeta*. 1917, no. 103.

Protokol ekstrenoho zasidannia komitetu Tsentralnoi Rady vid 27 lypnia 1917 r. *Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy: u dvokh tomakh*. 1997. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka, pp. 198–205.

Savchenko H. 2017. Pershi kerivni struktury ukrainskoho rukhu v rosiiskii armii u 1917 rotsi. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, no. 29, pp. 67–78.

Savchenko H. Khokhlatskye mordy. Yak rosiiski kirasyry polk imeni Khmelnytskoho na front provodzhaly. URL: https://www.dsnews.ua/ukr/nasha_revolyutsiya_1917-hohlatskie-mordy-yak-rosiyski-kirasiri-polk-imeni-hmelnitskogo-14082017200000 (data zvernennia: 22.12.2020).

Siohodni sumna richnytsia. *Vidrozhennia*. 1918, no. 109.

Taran S. 1989. Vid Krutiv do Khreshchatyka. *Molodyi zhurnalist*, Hruden.

Tuzov D. 1990. Zamkova Hora. *Zamkova Hora*, no. 1.

Ukrainskyi okhochekomonnyi polk. *Visty z Ukrainskoi Tsentralnoi Rady u Kyievi*. 1917, no. 1.

Khomenko O. 2019. Sviato Svobody yak vykhid iz propashchoho chasu: ukrainski alternatyvy bereznia 1917 r. *Ukrainoznavstvo*, no. 4, pp. 49–65.

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy), f. 1113, op. 1, spr. 1.

TsDAVO Ukrainy, f. 4100, op. 1, spr. 28.

